

Net als nu kon je blijkbaar ook in 1934 even onnozel als ongestraft met het fascisme flirten zonder nattigheid te voelen.

NON-FICTIE • PETER SIERKSMA BEELD WIKIPEDIA

Het gevaar van antidemocratische geluiden

De gereformeerde dichter Roel Houwink was een van de Nederlandse schrijvers die in de Tweede Wereldoorlog 'fout' waren. Wat bewoog hen? Bertram Mourits schreef er een boek over.

Het is een oude wet die altijd weer opgaat: hoe dieper een crisis, des te harder de roep om een eenduidig antwoord. Een roep die vrijwel altijd ten koste gaat van iedere milde nuance of elk verstandig compromis. Een roep ook die voor je het weet verzoeners buitenspel zet en twijfelers tot onmogelijke keuzes dwingt.

In zulke perioden van onzekerheid en onvrede verlang je niet naar politici en kunstenaars die bij gebrek aan eenvoudige oplossingen kiezen voor een onverdraagzaam radicalisme, maar naar het slag dat, zoals Henk van Randwijk vlak na de oorlog schreef, 'juist vanwege de grootheid van het probleem, een nederige creatieve zorg veronderstelt'.

Van Randwijk kon het schrijven, omdat hij, als onderwijzer en verzetsman gevoed door zijn christelijk-sociaaldemocratische wortels, scherp zag hoe iedere generatie voor nieuwe opgaven komt te staan en iedere vorm van extremisme – rood of zwart – altijd weer tot dictatuur zal leiden.

Het getuigt van een moreel kompas dat lang niet al zijn schrijvende collega's gegeven was. Iemand die na de oorlog niet meer aan de bak kwam omdat hij zo'n kompas miste, was de gereformeerde dichter Roel Houwink. Anders dan de ooit door hem bij het toonaangevende christelijk literaire tijdschrift *Opwaartsche wegen* binnengehaalde Van Randwijk, koos deze wat zweverige, natuurfilosofisch denkende Houwink toen het erop aankwam de kant van de bezetter. Niet omdat hij een fanatiek nazi was, maar omdat hij in de aard een bange figuur was. Bang om alles wat van waarde was te verliezen: zijn werk, zijn gezin en zijn vaderland en het daaraan gekoppelde volksverleden. Opmerkelijk, want juist Houwink had vanuit zijn 'vitalistische' kijk op de wereld altijd gedroomd van een idealistische gemeenschap vol schrijvers met een krachtige persoonlijkheid vol 'veerkracht en moed' en 'spanning, kracht en durf' – net die eigenschappen die hijzelf in het uur U bleek te missen.

Kultuurkamer

Het lot van Houwink komt uitvoerig aan bod in het recent verschenen *De achterkant van de bevrijding* van Bertram Mourits over de houding van Nederlandse schrijvers voor, tijdens en na de Duitse bezetting. Mourits, hoofd collecties bij het Literatuurmuseum in Den Haag, laat zien dat je geen barbaar of brutoe hoeft te zijn om je in de jaren dertig van de vorige eeuw tot het fascisme aangetrokken te voelen: 'Schrijvers als Albert Kuyle en Roel Houwink maakten zich werkelijk zorgen. Ze keken om zich heen,

overwogen goed wat de beste manier was om hun geliefde cultuur te beschermen en kwamen bij verregaande behoudzucht terecht. Ze stonden niet alleen en werden pas na de oorlog als extreem herkend.'

Nog zo'n naïeveling die voor de bijl ging, is de katholieke dichter en psalmberijmer Gabriël Smit. In 1977 bekende hij aan K. Schippers en filmmaker Kees Hin dat hij achteraf niet kon begrijpen waarom hij in 1934 als redacteur van *De Nieuwe Gemeenschap* zijn naam zette onder een pamflet waarin gepleit wordt voor een staat die de vrijheid van meningsuiting ferm de kop indrukt. De reden? 'Voor een deel romantiek. Terug naar een gemeenschap die je in de wereld niet vond. Een gevoel van nationale gemeenschap, dat vorm moest krijgen. Je kunt zeggen wat je wilt maar de democratie had in die tijd iets vormeloos. Er was geen bezieling en dat wat uit Italië overwaarde gaf het gevoel van geboren te zijn uit een gerichte bezieling en een sociaal verantwoordelijke broederschap.'

Net als nu kon je blijkbaar ook in 1934 even onnozel als ongestraft met het fascisme flirten zonder nattigheid te voelen. Natuurlijk, er was debat en er werd gewaarschuwd. Door de liberale Menno ter Braak en, niet echt verrassend, door linkse schrijvers als Henriëtte Roland

'Ze stonden niet alleen en werden pas na de oorlog als extreem herkend.'

Holst, Annie Romein-Verschoor, Jef Last en niet te vergeten Nico Rost, die in datzelfde jaar al een lans brak voor een boek over de slavernij van Anton de Kom. Maar de meeste schrijvers stelden zich het liefst zo voorzichtig mogelijk op totdat het lidmaatschap van de door de bezetter ingestelde Kultuurkamer de bokken van de schapen scheidde. Wie lid werd, collaborateerde; wie nee zei, had geen werk meer of ging ondergronds.

Maar goed, tot november 1941 was er op het grensvlak van goed en fout nog veel mogelijk. Zo voerde de altijd met het leed van Dachau verbonden Ed. Hoornik in de zomer van '41 voor het *Algemeen Handelsblad* nog een uitgebreid gesprek met de pro-Duitse Henri Bruning en stond Marsman voor zijn tragische vlucht in

De rooms-katholieke schrijver en psalmberijmer Gabriël Smit zette in 1934 als redacteur van *De Nieuwe Gemeenschap* zijn naam onder een pamflet waarin gepleit wordt voor een staat die de vrijheid van meningsuiting ferm de kop indrukt.

juni 1940 lang onder invloed van diens broer Gerard Bruning.

mildheid

Hoewel Mourits zijn verhaal breed heeft opgezet en zowel de positie van het verzet als het lot van veel Joodse auteurs (denk met name aan Etty Hillesum en Marianne Philips) niet vergeet, legt hij de nadruk op die schrijvers die een beetje fout, naïef, berekenend of pragmatisch waren.

In die zin is *De achterkant van de bevrijding* een mooie aanvulling op de bundel artikelen die Lisette Lewin in 1983 wijdde aan het clandestiene boek tijdens de oorlog, als uiting van het verzet. Zoals Hans Blom en Chris van der Heijden eerder het goed-foutschema van Loe de Jong in algemene zin nuanceerden, laat Mourits in zijn literatuurgeschiedenis het grijze midden spreken. En wat daarbij raakt is zijn milde toon. Een toon die wordt ingegeven door de vele brieven die hij heeft bestudeerd. Brieven die laten zien dat schrijvers niet louter profeten zijn, maar heel gewone mensen die onder de dreiging van oorlog en geweld heen en weer geslingerd werden 'tussen angst en onafhankelijkheid'.

Wie mild is, hoeft niet slap te zijn. Wat Mourits' boek gedurfd maakt, is de directe lijn die hij weet te trekken tussen het gevaar van antidemocratische geluiden toen en nu. Net als in de jaren dertig, concludeert hij, ligt het grootste gevaar nu niet bij de agitators en 'politieke clowns' maar bij diegenen die hen volgen uit angst hun privileges en zekerheden te verliezen. En in dat licht tonen juist die naïeve of bange beschaafde mensen als Smit en Houwink aan hoe kwetsbaar de (altijd haperende) democratie kan zijn in tijden van crisis en geweld. Hoe dieper de crisis, des te harder de roep om simpele oplossingen, wist ook Van Randwijk al. Hij is dan ook een van de weinige namen die ik bij Mourits mis. Best vreemd, want als er iemand helder onder woorden wist te brengen wat een goede democratie nodig heeft, dan hij wel. ■

De achterkant van de bevrijding. Schrijvers tussen angst en onafhankelijkheid in de Tweede Wereldoorlog

BERTRAM MOURITS. UITG. PLUIM, AMSTERDAM 2022. 271 BLZ. € 22,99